

Ηλίας Αρναούτογλου (Διευθυντής Ερευνών ΚΕΙΕΔ Ακαδημίας Αθηνών)

Δουλεία και δίκαιο. Η περίπτωση της απελευθέρωσης των δούλων

(Σεμινάριο ΚΕΕΛΓ – Ακαδημία Αθηνών «Ελευθερία και ανελευθερία στον αρχαίο κόσμο», 11 Νοεμβρίου 2021)

Περίληψη

Η παρουσίαση μου στα πλαίσια του σεμιναρίου «Ελευθερία και ανελευθερία» θα εστιάσει σε μια μορφή ανελευθερίας, της οποίας σημειωτέον οι μορφές δεν περιορίζονται στη δουλεία ως εμπόρευμα αλλά περιλαμβάνουν την υποδούλωση για χρέη, την *είλωτεια* και διάφορες μορφές δουλοπαροικίας. Ο συσχετισμός δουλείας και δικαίου στις αρχαιογνωστικές επιστήμες υπήρχε από την αυγή της νεωτερικής περιόδου, καθώς είχε εμπλακεί στη διαμάχη για την κατάργηση της δουλείας.

Οι δύο όροι του ζεύγους, δούλοι και κανόνες δικαίου, γίνονται συχνά αντιληπτά ως εργαλεία. Αλλά το θεμελιώδες, κοινό χαρακτηριστικό αυτών των φαινομενικώς ασχέτων και ασύνδετων μεταξύ τους εννοιών, είναι η απόλυτη εξουσίαση και ιδιαιτέρως η πιθανότητα άσκησης φυσικής βίας. Δεν είναι υποχρεωτικό ούτε απαραίτητο να ασκείται η φυσική βία, αρκεί η απειλή της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η αποστροφή του δούλου Γάστρωνα προς τη Βίτιννα την ιδιοκτήτρια του, στον πέμπτο *Μιμίαμβο* του Ηρώνδα με τον τίτλο *Ζηλότυπος*, στ. 6-7: *προφάσις πάσαν ἡμέραν ἔλκεις, Βίτιννα, δοῦλός εἰμι, χρῶ ὄ τι βούλει <μοι> καὶ μὴ τὸ μευ αἶμα νύκτα κήμερην πῖνε* (Προφάσεις βρίσκεις όλη μέρα Βίτιννα, σαν είμαι δούλος σου, κάνε με πως επιθυμείς, μα το αίμα μου μην πίνεις νύχτα μέρα - μετ. Μανδηλαράς, Β. Γ. (1986) *Οι μίμοι του Ηρώνδα*², Αθήνα). Ο δούλος με αυτήν τη φράση του αντανακλά τα όρια στη σχέση κυριαρχίας μεταξύ δεσπότη και δούλου. Παραδέχεται ότι πρόκειται για σχέση εκμετάλλευσης και εξουσίασης, αλλά αυτή δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τα εσκαμμένα, ποια είναι αυτά επαφίεται στις προσλαμβάνουσες των θεατών και αναγνωστών.

Ο δούλος, όμως, είναι ένα δρων υποκείμενο, ακόμα και αν η αριστοτελική θεώρηση επιδιώκει να το συγκαλύψει. Ο δούλος διαθέτει βούληση, νοητικές ικανότητες διάκρισης, επιλογής, αναγωγής και επαγωγής. Μπορεί να διακρίνει και να αποφασίσει εάν, τότε και πώς θα συμμορφωθεί ή θα παραβιάσει κάποια κανονιστική διάταξη ή τις εντολές του δεσπότη του. Επομένως, η αριστοτέλεια θεώρηση του δούλου ως *ἐμπύχου ὀργάνου/ κτήματος* αντανακλά τη θεμελιώδη αντίφαση που συνιστά η ύπαρξη δούλων στις αρχαιοελληνικές πόλεις.

Στη σχετική πρόσφατη πλούσια όσο και ποικίλου προβληματισμού βιβλιογραφία, κυριαρχούν δύο προσεγγίσεις, εκείνη που θεωρεί τη δουλεία ως σχέση ιδιοκτησίας, η οποία φαίνεται να κυριαρχεί τις τελευταίες δεκαετίες, και η πιο πρόσφατη θέση ότι η δουλεία είναι και μια σχέση «κοινωνίας» όπου η ασύμμετρη κοινωνική θέση των συμμετεχόντων δημιουργεί σχέσεις εξουσίασης.

Η απελευθέρωση των δούλων αποτελεί μια κομβική στιγμή στην προσωπική ιστορία τους, διότι αφενός μεν (ανα)γεννώνται κοινωνικά, αφετέρου αποκτούν μία κοινωνική θέση στο κοινωνικό συνεχές της πόλεως. Η διαδικασία της απελευθέρωσης όπως αναδεικνύεται στις πολυάριθμες πράξεις απελευθέρωσης από την Κεντρική Ελλάδα (κυρίως Δελφούς) και από την Κω (εξαιρώ την Θεσσαλία και την Ήπειρο όπου οι πληροφορίες στηρίζονται σε

περιληπτικές καταγραφές, την κλασική Αθήνα των προβληματικών «ἐξελευθερικῶν φιαλῶν» και την ελληνιστική και ρωμαϊκή Μακεδονία λόγω ἔλλειψης χρόνου) παρέχει μεν πλήθος πληροφοριῶν σχετικά με τη διαδικασία και τη νομική διάσταση της πράξης, αλλά έχει οδηγήσει στη διατύπωση ριζικά αντίθετων προσεγγίσεων σχετικά με το καθεστῶς του απελευθερωθέντος υπό παραμονή δούλου. Πρόσφατα ο Joshua Sosin επανήλθε στο ζέον ερώτημα και με μια αιρετική διάθεση, ερμήνευσε τη θέση του υπό παραμονή απελεύθερου ως δούλου.

Θα υποστηρίξω την παραδοσιακή άποψη με μια μικρή τροποποίηση, ο απελεύθερος υπό παραμονή δεν ήταν πλήρως ελεύθερος, απολάμβανε μιας «βεβαρυμένης», προς όφελος του πρώην δεσπότη του και μόνο, ελευθερίας. Θα μπορούσε κάποιος να παρομοιάσει την κατάσταση του με εκείνη του κληρονόμου που πρέπει να εκτελέσει πρώτα τις κληροδοσίες που επέβαλε ο θανών για να απολαύσει την κληρονομία του.